

Szakemberből politikus – Hóman Bálint

A kormányzó 1932 őszén Gömbös Gyulát bízta meg kormányalakítással, abban a reményben, hogy az – dinamikus egyénisége, szervezőképessége révén – képes lesz úrrá lenni a súlyos válsághelyzeten. Az október 1-jén megalakult új kormányban a vallás- és közoktatásügyi miniszteri posztot Hóman Bálint kapta meg, ami a kortársak számára egyáltalán nem számított meglepetésnek. Hóman már az 1920-as évek második felében elismert és tekintélyes történész volt, akinek egyéni kvalitásait hivatalos körökben nagyra tartották.¹ Szakmai sikerein túl komoly közéleti ambíciói voltak, és kultúrpolitikusként is komoly karrier állt a háta mögött.² Ilyen körülmények között nem meglepő, hogy – saját bevallása szerint – előbb az 1920-as évek végén Bethlen István, majd 1931-ben az őt követő miniszterelnök, Károlyi Gyula is felajánlotta részére a kultusztárca irányítását,³ igaz, az érintett mindkét felkérésre nemet mondott. A gömbösi ajánlat visszautasítása ellenben szóba sem került, sőt a fajvédő vezér baráti köréhez tartozó Lázár Andor szerint már jóval a hivatalos kormányalakítás előtt tudott dolog volt, hogy Gömbös miniszterelnöksége esetén ő lesz a kultuszminiszter.⁴ Ennek hátterében két tényező húzódnak meg. Egyrészt Hóman nagyjából az 1920-as évek közepe óta bensőséges kapcsolatokat ápolt a volt fajvédő vezérrel, illetve környezetével,⁵ másrészt a miniszteri tárcát csak bizonyos feltételek teljesülése esetén vállalta. A személyes kapcsolaton

1 A vele sokáig igen jó kapcsolatot ápoló Lázár Andor szerint „bámulatos emlékezőtehetsége, nagy szorgalma, széleskörű műveltsége szakkörökben már ekkor teljesen ismeretes volt”. *Lázár Andor: Visszaemlékezéseim*. Ráday Gyűjtemény, Bp., 1995. (A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 7.) 207.

2 *Glatz Ferenc: Hóman Bálint és Szekfű Gyula párhuzamos életrajzai. Történetírás, forradalom, rendszerváltások. Történelmi Szemle 52. (2010) 475–476., 486–487.; Tökécski László: Hóman Bálint művelődési és művelődéspolitikai eszményei. Protestáns Szemle 57. (1995) 108–123.; Ujváry Gábor: A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”. Ráció, Bp., 2010. (Kodolányi János Főiskola Történelmi Műhelyének kiadványai 1.) 65–69.*

3 Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára (= ÁBTL) 3.1.9. V–98692. Hóman Bálint népbírói peranyaga 138.

4 *Lázár A.*: i. m. (1. jz.) 186.

5 *Gergely Jenő: Gömbös Gyula. Politikai pályakép*. Vince, Bp., 2001. 24.; *Vonyó József: Gömbös Gyula munkatársai, elvbarátai*. Rubicon (2007) 4–5. sz. 127.; *Glatz Ferenc: Nemzeti kultúra – kulturált nemzet. 1867–1987*. Kossuth, Bp., 1988. 304–305.

túl miniszteri tevékenységének illeszkednie kellett a gömbösi reformpolitika egészéhez, azzal bizonyos fokig közösséget kellett vállalnia. Így részt vett a kormányprogram alapját képező nemzeti munkaterv kidolgozásában, bár inkább csak annak kultúrpolitikai részében.⁶ A kormánypártba történő belépést persze nem kerülhette el,⁷ de ezen túl közvetlen politikai feladatokat nem vállalt, és ilyet Gömbös sem kívánt tőle.⁸

1932-ben – igazodva az általános gyakorlathoz – országgyűlési képviselő lett. A képviselő-választás kapcsán azután ismételt és egyértelműen megmutatkozott az, hogy Hóman – egyelőre – milyen szerepet szán magának a politikai életben. A székesfehérvári kerület 1932-ben üresedett meg, az addigi képviselő, Károlyi Gyula lemondása következtében: a kormánypárt vezetése a kultuszminisztert, az ellenzéki erők pedig egy ismert és tapasztalt politikust, Friedrich Istvánt indították el a mandátum elnyeréséért. November 7-én Hóman az öt jelöltnek felkérő városi küldöttség előtt kijelentette, hogy nem politikusként, hanem „munkásemberként” áll előttük, hozzátéve, hogy „a nemzet nagy alkotó vezetői [...] nem mindig a hivatásos politikusok közül kerültek ki”.⁹ November 10–13. között, Székesfehérvárott elmondott programbeszédei alapján a választóközönség egy óvatos és taktikus jelöltet ismerhetett meg személyében. Általában elkötelezte magát a kormány politikája mellett: a pénzügyi stabilitás fontosságáról, szociális reformokról, a titkos választójog bevezetésének szükségességéről beszélt, bírálta az öncélú pártoskodást és a királykérdésben azonosította magát a miniszterelnök álláspontjával. Dicsérte annak elődjét, Károlyi Gyulát, s óvakodott attól, hogy polémiába keveredjen ellenfelével. A választópolgárok megnyerése érdekében nagy hangsúlyt helyezett az agrárgondok megoldására, és többször is kiemelte Székesfehérvár dicső történelmi múltját, amely különösen hitelesen hangzott egy történész részéről.¹⁰ Bár a küzdelemben mindkét fél komoly erőket mozgósított,¹¹ a győzelmet – biztosnak mondható többséggel – Hóman szerezte meg.¹²

Hóman a Gömbös-kormányban valóban szakfeladatai ellátására koncentrált,¹³ és tartózkodott attól, hogy közvetlen politikai kérdésekben állást foglal-

6 Vö. *Gergely J.*: i. m. (5. jz.) 212–213.

7 ÁBTL 3.1.9. V–98692. Hóman Bálint népbíróági peranyaga 105.

8 Uo. 139. Ld. még: *Ujváry G.*: i. m. (2. jz.) 73.

9 Magyar Távirati Iroda, Könyvmatosok, Napi tudósítások (<http://mol.arcanum.hu/mti>; = MTI Napi tudósítások) 1932. nov. 7. 13. (A Magyar Távirati Iroda jelenti).

10 MTI Napi tudósítások 1932. nov. 10. 39. (Hóman Bálint kultuszminiszter Székesfehérvárott), nov. 13. 6–8. (Hóman programbeszéd, folytatás); *Farkas Gábor*: Várostörténeti tanulmány. Székesfehérvár a két világháború között 1919–1941. Alba Regia 38. (2009) 110–111.

11 A kampányban a kormánytagok egymás után jelentek meg Fehérvárott Hóman támogatására, Friedrich mögött pedig az ellenzék szinte minden irányzata felsorakozott. *Farkas G.*: i. m. (10. jz.) 110–111.

12 Hóman a szavazatok 65,5%-át, míg Friedrich 34,5%-át kapta. *Hubai László*: Magyarország XX. századi választási atlasza 1920–2000. I–III. Napvilág, Bp., 2001. II. 93.

13 Hóman kultuszminiszteri tevékenységére nézve: *Ujváry Gábor*: Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint kultúrpolitikája. In: *A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948*. Szerk. Romsics Ignác. Osiris, Bp., 2009. 401–406.

jon.¹⁴ Az 1935. évi országgyűlési választások kapcsán viszont már érzékelhető volt, hogy a kultuszminiszter nem feltétlenül elégszik meg addigi szerepével. Székesfehérvárott nem volt ellenjelöltje, így egyhangúan, küzdelem nélkül jutott mandátumhoz. Ő azonban – ráadásként – elvállalta a Nemzeti Egység Pártja (NEP) dél-pesti listájának a vezetését, és ebbeli minőségében közvetlenül is részt vett a választási kampányban. Az itt elhangzott nyilatkozatai azonban még mindig bizonyos visszafogottságról tanúskodnak, jóllehet későbbi nézeteinek néhány eleme már ekkor megragadható. Október 14-i,¹⁵ a NEP-nagygyűlésen elmondott kortesbeszédében ismét leszögezte, hogy nem folytat pártpolitikát, csak a nemzeti egység eszméje vonzotta a politika felé, a közösségért kíván dolgozni, és programjának lényege a „béke és munka”.¹⁶ Ugyanakkor ezt a nemzeti egységet egyértelműen a kormánypárttal azonosította. Elhatárolta magát a „zöld és vörös internacionálétól”, és az egyén korlátlan érvényesülésére építő liberalizmustól.¹⁷ A nemzeti összefogás gondolatát hangsúlyozta, hozzátéve: „mint történetíró állapítom meg, hogy a nemzeti egység gondolata minden kicsinyes pártpolitika fölé emelkedő nagy nemzeti irányt, eszményt, gondolatot jelent”.¹⁸

Hóman változatlanul a kormány egyik prominens és befolyásos személyiségének számított, aki pozícióját az 1936. október 12-én megalakuló Darányi-kormányban is megőrizte. A választási kampányban betöltött szerepének azonban egyelőre nem volt folytatása, a kultuszminiszter továbbra is szakpolitikusként határozta meg a pozícióját.¹⁹ 1936–1937 folyamán távol tartotta magát a kormánypárton belül felélénkülő politikai küzdelmektől, s az egyik napilapnak nyilatkozva 1937. január végén kijelentette, hogy elítél mindenfajta NEP-en belüli frakciózást, és őt egyébként is tárcája ügyei foglalják le.²⁰ Ugyanezen év áprilisában a minisztertanács több ízben is foglalkozott Hómannak az értelmiségi munkanélküliség enyhítésére vonatkozó javaslataival. Hóman ekkor – egy, a problé-

14 Az igazságügyi miniszteri posztot betöltő Lázár Andor meg is lepődött azon, hogy az esetleges alkotmányjogi reformokról szóló pártértekezleten Hóman azt a homályos és kitérő álláspontot képviselte, miszerint „ilyen rendszerre, olyan rendszerre is volt példa” a magyar történelemben. *Lázár A.*: i. m. (1. jz.) 213.

15 A választások 1935. április 6–7-én zajlottak, de a Közigazgatási Bíróság – különböző okokra hivatkozva – több eredményt megsemmisített. A dél-pesti körzetben az újabb választásra októberben került sor. Hóman természetesen az ekkor szerzett mandátumáról lemondott, és a fehérvári képviselőséget tartotta meg. *Hubai L.*: i. m. (12. jz.) II. 109–110.; *Farkas G.*: i. m. (10. jz.) 112.

16 Magyar Országos Levéltár (= MOL) K 612 Magyar Országos Tudósító, Híryanag (= MOT Híryanag) 1935. okt. 14. 6–7. (Őt nagygyűlésen szölkak a déli kerület polgárságához Hóman Bálint, Zsitvay Tibor és a NEP jelöltjei).

17 Hóman itt még viszonylag mérsékelten nyilatkozott a liberalizmusról, és elismerte, hogy az „egy bizonyos korszakban történeti szerepet töltött be”. Uo. 7.

18 Uo.

19 Választási kampánybéli tevékenységét is úgy magyarázta, hogy „pártpolitika helyett egyetemes nemzeti politikáról, egyetemes nemzeti nevelésről beszéltem”. MTI Napi tudósítások 1935. okt. 15. 22. (A pécsi tudósítás folytatása).

20 Nyilatkozik Hóman kultuszminiszter állítólágos tárgyalásairól és a kormánypárti frakcióról. Az Est 1937. jan. 19. 1–2.

mával foglalkozó minisztériumi hivatal felállításán túl – különböző reform-elképzelésekkel állt elő, de nem hozta kapcsolatba a munkanélküliséget a zsidókérdéssel.²¹

Darányi Kálmán miniszterelnöksége alatt Hóman számára két terület kínálkozott közéleti tevékenységének a kiszélesítésére. 1937–1938 folyamán újabb társadalmi pozíciókat kapott, s felmerült annak a lehetősége is, hogy átvegye a Magyar Tudományos Akadémia elnöki posztját.²² A miniszter azonban a másik utat, a politikai életbe történő erőteljesebb bekapcsolódást választotta, s pályájának ebbe az irányba mutató fordulata 1938 elején kezdődött el. A kormánypárti frakció 1938. február 3-i ülésén fontos személyi változásokról döntöttek: Tasnádi Nagy András pártelnök, Hóman pedig pártvezérhelyettes lett. Új pozíciója egy, az addiginál szorosabb politikai kötődést fejezett ki Darányi Kálmán felé. Nemcsak hogy utóbbi közvetlen helyettese lett,²³ hanem a posztra is a kormányfő ajánlása révén került. Hóman bemutatkozó beszéde arra utalt, hogy új pozíciójával nem a párt konzervatívabb csoportjait fogja erősíteni. Kijelentette, hogy a kormánypártnak a „nagy magyar egységet” kell szolgálnia, de ezt csak centralizált irányítás mellett lehet megvalósítani. A pártélet alapja – hangsúlyozta – „bizalom, hűség, fegyelem, és összetartó erő” a párt vezére felé, hozzátéve, hogy a NEP-ben „nem lehet frakciózni, nem lehet csoportosulni”.²⁴

A kultuszminiszter március 5-én elkísérte Darányit Győrbe is, a NEP nagygyűlésére, melyen – mint ismeretes – az egymilliárd pengős fegyverkezési program meghirdetésére került sor. Hóman a kormányfő beszédét követő díszében szólalt fel. Ezen Darányit egyértelműen Gömbös utódjának állította be, és elítélően szolt azokról a „gáncsvetőkről”, akik akadályozzák a nagy reformok megvalósítását.²⁵ Másnap részt vett a NEP Csongrád megyei szervezetének gyűlésén, ahol immár nagyszabású beszédben fejtette ki nézeteit. Kiindulópontja szerint a világ egy sajátos átmeneti állapotban van. Minden kornak megvolt a maga uralkodó világszemlélete – jelentette ki –, de „a mi korunknak sajnos fél évszázad óta nincs meg”, helyette világnézeti harcról lehet beszélni, melynek nyomán „fogalmi zavar, lelki és erkölcsi válság ütötte fel a fejét”.²⁶ Aztán sajátos ugrással már arra a következtetésre jutott, hogy a világnézeti harc valójában el-

21 A nagy terv. Az Est 1937. ápr. 8. 1–2.; Magyar Távirati Iroda, Könyvnyomatosok, Heti kiadás (<http://mol.arcanum.hu/mti>) 1937. ápr. 7. 6. (A tettek útján); MTI Napi tudósítások 1937. ápr. 17. 5. és ápr. 23. 33. (Az MTI jelenti).

22 Többek között 1937 augusztusában ő lett az Országos Közoktatási Tanács elnöke, fél évvel később pedig tagja lett az Országos Kaszinó választmányának. MTI Napi tudósítások 1938. jan. 31. 6. (Az Országos Kaszinó január 30-i rendes közgyűlése); *Ablonczy Balázs*: Teleki Pál. Osiris, Bp., 2005. 318–320.

23 A kormánypárt élén ugyanis két vezető állt, a pártvezér, aki rendszerint a miniszterelnök volt, és a pártelnök. A két pozíció egymás mellett, ill. párhuzamosan létezett, de hatáskörük, egymáshoz való viszonyuk nem feltárt.

24 Hóman Bálint kultuszminiszter nagy beszéde a felforgatás, a pesszimizmus és a csodavárás mérge ellen a NEP vacsoráján. Pesti Napló 1938. febr. 4. 2.

25 MTI Napi tudósítások 1938. márc. 5. 65–67. (A győri tudósítás folytatása).

26 Uo. 1938. márc. 6. 10. (A szentesi gyűlés, folytatás).

dőlt, de az ennek során előkerült szélsőséges nézetek ellen küzdeni kell. Értelmezésében az egyik szélsőséget a múltat védők, a másikat az irreális vágyakat kergető, radikális reformerek képviselik.²⁷ Bár pontosan nem fejtette ki, milyen nemzeti közösségre gondol, de ezt olyan fogalmakkal jellemezte, mint „magyar keresztény alkotmányos királyság, egyház, királyeszmé, szabadság, nemzet, hadsereg”. Hóman szavaiból egy olyan politikus képe rajzolódik ki, akinek gondolatai számos ponton közelítenek a kormánypárt jobboldali radikális csoportjai által vallott nézetek felé, de mutat valamiféle nyitottságot a hagyományos konzervatív szellemiség irányába is. Előbbire utal a pártegység, az erős irányítás fontosságának hangsúlyozása és a kormánynak a nemzeti egység megtestesítőjeként való beállítása, míg a konzervatív elemeket olyan fogalmak elfogadása-használata jelzi, mint az „alkotmányos” vagy a „szabadság”.²⁸

Beszédében Hóman azt is egyértelműsítette, hogy milyen reformokra van szükség a közeljövőben. Egyrészt – visszautalva a győri programra – a kormány egyes nagyberuházásainak és ennek kapcsán a vagyonosabb rétegek áldozatvállalásának szükségességét hangsúlyozta, másrészt kiállt egy új sajtótörvény és a sajtókamara felállítása mellett. Harmadrészt részletesen szólt a zsidókérdésről, s beszédének ez jelentette talán a legnagyobb újdonságát. Hóman szerint a zsidóság „aránytalanul vesz részt a kulturális életben és a sajtóban”, ami nemcsak az értelmiségi túltermelés szempontjából jelent feszültséget. A zsidóság ugyanis – tette hozzá –, különösen a nemrég betelepültek, nem mentek át egy asszimilációs folyamaton, és „felforgató mozgalmakat, eszmeáramlatokat terjesztettek”. Ugyanakkor megoldási javaslatai – különösen a későbbi történések fényében – nem tűnnek igazán radikálisnak: a további zsidó betelepülés megakadályozását, a jogosulatlanul az országban tartózkodók kitelepítését ajánlotta, illetve az oktató-nevelő munka fontosságát és a zsidó ifjúság nagyobb fokú alkalmazkodásának szükségességét hangsúlyozta. Ráadásul reformjavaslatait – más konzervatív politikusok érveivel összecsengve – egyfajta preventív megoldásként állította be, amely csak törvényes eszközöket használ, és alkalmas lehet arra, hogy az antiszemita hangulatot levezesse.²⁹ A március elején elhangzott szavaitól azután már egyenes út vezetett ahhoz, hogy tagja lett később a NEP zsidótörvényt előkészítő bizottságának.³⁰

Számos kortársat meglepett Hóman politikai szereplése, az, hogy milyen erőteljesen állt ki a kormányzati reformpolitika mellett. A győri beszédet követően Bajcsy-Zsilinszky Endre külön sajtócikkben jelezte, hogy Darányi „megnyugtató” szavai után eltúlzott volt „a kultuszminiszteri védőbeszéd”. Az alkot-

27 A két oldalt Hóman jelzőkkel prezentálta. Szerinte egyik részről a bizalmatlanság, pesszimizmus, kételkedés, becsmérlés stb., míg másik oldalról a csodaváró illuzionizmus, kalandor elképzelések és naiv önhittség jelentenek veszélyt.

28 MTI Napi tudósítások 1938. márc. 6. 10–11. (A szentesi gyűlés, folytatás). A Győrött elmondott beszédében is hasonló módszerrel élt, és egyfajta fogalomtárral – nemzet, faj, nép, vallás, erkölcs, közérdek stb. – próbálta kifejezni nézeteit. Uo. 1938. márc. 5. 67. (A győri tudósítás folytatása).

29 Uo. 1938. márc. 6. 7–9. (A szentesi gyűlés, folytatás).

30 ÁBTL 3.1.9. V–98692. Hóman Bálint népbíróvási peranyaga 108.

mányos ellenzékétől – tette hozzá – a kormány nem kap jogosulatlan és éretlen kritikát, s jó lett volna, ha Hóman pontosan megjelöli, milyen „gáncsvetésekre” gondolt.³¹ A szentesi pártgyűlésen elhangzottak után pedig – többek között – Karinthy Frigyes figyelt fel arra a szerepre, melyet a zsidókérdés exponálása terén Hóman felvállalt.³² Utóbb olyan nézetek is hangot kaptak, miszerint Hóman volt úgymond Darányi rossz szelleme, akinek hatására vált 1938 tavaszán a kormánypolitika nyitottabbá a jobboldali radikalizmus irányába.³³ A kultuszminiszter aktivizálódása valóban egybeesett a kormánypolitikában érzékelhető fordulattal, és Hóman utóbb maga is elismerte, hogy igen szoros viszonyban állt a miniszterelnökkel.³⁴ Ez a közeli kapcsolat azonban nem korlátozódott 1938-ra, és nincs nyoma annak, miszerint Darányi valamiféle bábbá vált volna minisztere kezében.

Darányi lemondása után, 1938. május közepén Imrédy Béla lett a miniszterelnök, aki kormányában csak erősen korlátozott szerepet szánt Hómannak, és azt is csak egyes NEP-en belüli csoportok nyomására tette.³⁵ Addigi posztját Teleki Pál vette át, míg Hóman feladata – tárca nélküli miniszterként – az eucharisztikus kongresszus lebonyolításának felügyelete lett.³⁶ Feladatának betöltése után, július 11-ével kormánytagsága is megszűnt, s egy időre visszavonult az aktívabb politikai-közéleti tevékenységtől.

1938 őszén súlyos parlamenti válság alakult ki, melynek részeként a kormánypárti képviselők jelentős része szembefordult Imrédyvel, és november 23-án a képviselőház ülésén sor került a kormányfő leszavazására.³⁷ Hóman habozás nélkül elítélte az egész akciót, és változatlanul a miniszterelnök táborát erősítette, de jegyzetei alapján ennél is tovább ment. Szerinte a tömegek a kormány mögött állnak, és a pártszakadás lehetőséget kínál egy jobboldali koncentráció megvalósítására. „Végre igazán konstruktív irányba, konstruktív személyiség köré összpontosul az eddig sok szélsőségbe tévedt, lázas jobboldali közszellem” – jelentette ki, hozzátéve, hogy ebben a helyzetben a nyilasok táborának nagy részét is meg lehet nyerni.³⁸ Gondolatmenetéből következően egyér-

31 *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: A győri beszéd és az ellenzék. Magyarország 1938. márc. 8. 3–4.

32 *Karinthy Frigyes*: Sajátos diszpozíció. Pesti Napló 1938. márc. 12. 6.

33 *Bencsik Zsuzsanna*: Hóman Bálint a magyar–német kapcsolatokról. Világosság 35. (1994) 58.

34 Szerinte Darányi „minden fontosabb kérdést lehetőleg megtárgyalt velem”. ÁBTL 3.1.9. V–98692. Hóman Bálint népbírói peranyaga 107. Kettőjük szoros viszonyában vélhetően a közöttük fennálló rokoní kapcsolat is szerepet játszott.

35 *Sipos Péter*: Imrédy Béla és a Magyar Megújulás Pártja. Akadémiai, Bp., 1970. 36–37.

36 Imrédy vélhetően így próbált meg taktikusan megszabadulni az előző kormány egyik erős embe-rétől.

37 Az eseményre nézve: *Romsics Ignác*: Bethlen István. Politikai életrajz. Magyarságkutató Intézet, Bp., 1991. 274.; *Sipos P.*: i. m. (35. jz.) 70–79.

38 Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár (= OSzKK), 15. fond Hóman Bálint iratai 15/94. Politikai programokhoz fűzött megjegyzések 1939–1944. Itt több elemzés is megtalálható, de a legutolsó részben szereplő „szerdai parlamenti események” említése, valamint a jegyzetek egyéb utalásai azt valószínűsítik, hogy az 1938 végén kialakult politikai szituáció értékeléséről van szó.

telmúen rossz megoldásnak tartott minden olyan törekvést, amely a korábbi helyzet visszaállítására, a kiléptettek visszavételére törekszik.³⁹

Hóman tehát kész volt teljes mellszélességgel Imrédyt támogatni, s bár miniszteri tárcát nem kapott, de egyre jelentősebb szerepet vállalt a miniszterelnök oldalán. A kormány december folyamán több szociális jellegű reformot terjesztett a törvényhozás elé, s ő a legnagyobb vihart kiváltó, úgynevezett keresethalmozási törvényjavaslatnál vállalta a vezérszónok szerepét.⁴⁰ Fellépése – tartalmát tekintve – itt még inkább visszafogott és szakmai jellegű volt, rövidesen azonban politikai téren is aktívabbá vált. Imrédy már 1938 őszén tervezte egy új, jobboldali társadalmi szervezet felállítását, s most, hogy túlélte a leszavazást, de csak minimális többséggel rendelkezett a parlamentben, elérkezettnek látta az időt a korábbi tervek realizálására. A NEP 1939. január 5-i tanácskozásán a pártvezérhelyettesként elnöklő Hóman javaslatára a jelenlévők támogatásukról biztosították Imrédynek egy új politikai szervezet létrehozására irányuló törekvésését.⁴¹ A Magyar Élet Mozgalom (MÉM) megalakítására másnap, a Vigadóban megtartott nagygyűlésen került sor, melyen Hóman Imrédy mellett, az elnökségben foglalt helyet.⁴² Februárban egyes külföldi híradások már arról szóltak, hogy Hóman „Imrédy Béla legmeghittebb környezetéhez tartozik, így egyik kiszemelt vezére a Magyar Élet Mozgalomnak”.⁴³ Természetesen nem hiányozhatott arról a rendezvényről sem, melyet a párt vezetősége szervezett Imrédy tiszteletére, amikor a kormányfő frissen megszerzett képviselői megbízólevelét vette át.⁴⁴ 1939. február 5-én együtt vettek részt a MÉM fehérvári zászlóbontásán. Itt Imrédy terjedelmes beszédben ismertette nézeteit, programját, különös tekintettel a szociálpolitikai kérdésekre, s többek között azt hangoztatta, hogy a reformpolitika sikerének záloga „az egység, az egy cél felé haladás, az egy akarás, az egy cselekedet”. Hóman ekkor nem mondott nagyobb beszédet, de Imrédyvel való teljes egyetértését hangoztatta.⁴⁵

A különböző konzervatív és baloldali csoportok ismételt erőfeszítésének hatására 1939 februárjában kormányváltásra került sor, és Imrédy Bélát Teleki Pál

39 Ha valamilyen kompromisszumos megoldás születik – vélte Hóman –, az engedmény lenne „a szabadkőművesek és zsidók” javára, „még nagyobb lesz a lelki válság, még többen mennek át a nyilasok táborába”, és fokozódna a parlamentellenes hangulat. Ugyanakkor a kormányzat esélyeit igen optimistán ítélte meg, konstatálva, hogy az ellenzék több taktikai hibát ejtett, a német és olasz lapok Bethlen és a baloldallal való szövetkezés ellen vannak, a katolikus papság pedig Imrédyben „megbízható, kemény államférfit lát”. Uo. 2.

40 Képviselőházi Napló 1935–1939. XXI. 169–174. A törvényjavaslat a keresettel bíró közszolgálati nyugdíjasok és a férjes nők közszolgálati alkalmazásának korlátozásáról szólt.

41 MOT Híryanag 1939. jan. 5. 9–10. (A Magyar Országos Tudósító jelenti).

42 Sipos P.: i. m. (35. jz.) 88–89. Hóman egyébként népbíróként perében tagadta, hogy komolyabb szerepe lett volna a „csodaszarvas-mozgalomban”. ÁBTL 3.1.9. V–98692. Hóman Bálint népbírósi peranyaga 108.

43 MTI Napi tudósítások 1939. febr. 23. 34. (A Novosti „Kormányválság Magyarországon” című cikke).

44 Uo. 1939. jan. 9. 21. (A Magyar Távirati Iroda jelenti).

45 Uo. 1939. febr. 5. 21–38. (Székesfehérvári tudósítás, folytatás).

váltotta fel a miniszterelnöki bársonyszékben. Ezt követően, a NEP március 7-i gyűlésén, ugyancsak Hóman elnöklése mellett következett be a párt átalakulása. Ennek részeként nemcsak a név változott meg,⁴⁶ hanem személycserékre is sor került. Utóbbi részeként Hóman lemondott posztjáról – tisztsége egyébként megszűnt –, és az új vezetőségnek semmilyen formában nem lett tagja.⁴⁷ Pozíciója elvesztéséért azonban bőven kárpótolta, hogy régi tárcáját visszavéve újból miniszter lehetett. Hóman így változatlanul a kormányzati-politikai elit befolyásos személyisége maradt, s úgy tűnik, a miniszterelnök-váltás nem okozott számára semmilyen megrázkódtatást. Hamar megtalálta a közös hangot Telekivel. A kormányfő a fontosabb kérdések kapcsán rendre kikérte a véleményét, s Hóman láthatóan nem érzekelte, hogy közte és Teleki között alapvető felfogásbeli különbség lenne.

A kultuszminiszter számára fontos szerep jutott a soron következő, 1939. évi képviselő-választási küzdelemben. A fehérvári mandátumot ismét ellenjelölt nélkül nyerte el, így energiáit más területekre koncentrálhatta.⁴⁸ Ő vezette a kormánypárti listát Veszprém vármegyében és Pest vármegye északi körzetében. Mindkét helyen aktívan kampányolt, sőt Teleki Pált is elkísérte szegedi korteskörútjára. Beszédeiben – az ilyenkor szokásos közhelyeken túl – nem túlzott elkötelezettséggel, de határozottan kiállt a kormányzat mellett.⁴⁹ A választási eredményt értékelve viszont súlyt helyezett a régebbi, liberális és konzervatív politikától való elhatárolódásra. Kijelentette, hogy a választás „ítélethozatal volt a múlt mulasztásai felett”, és „nem tudja értékelni, sőt elítéli a manapság [...] hangosan kínálgató alkotmányvédelmet”.⁵⁰ Hóman tehát a Teleki-kormány egyik befolyásos és tekintélyes tagjának számított, s pozícióját az azt követő, közel egy évig hatalmon lévő Bárdossy-kormányban is megőrizte.

Az 1939–1942 közötti időszak azért is fontosnak bizonyult Hóman számára, mert ekkor tisztázódott, egyértelműsödött világ- és társadalomképe. Gondolkodásának egyik alappillére volt annak felismerése, hogy Európa s benne a dunai térség olyan sorsdöntő változások előtt áll, melyek meghatározó módon és hosszú időre befolyásolják az ország helyzetét. A Magyar Történelmi Társulat 1942. júniusi ülésén elhangzott szavaiban fogalmazott talán a legegységelműbben: „Az európai történetnek – megítélésem szerint – a népvándorlás és a nyomán járó államalakulások kora óta nem volt a mienkhez hasonlóan mozgalmas korszaka.”⁵¹ 1940. júniusi, *Rapszódikus gondolatok* című feljegyzésében is a szí-

46 A párt új neve Magyar Élet Pártja lett.

47 MOT Híryanag 1939. márc. 7. 17. és 29–31. (A Magyar Országos Tudósító jelenti).

48 Az, hogy ennyire biztos bázist sikerült kialakítani Székesfehérvárott, részben a mögötte álló erős helyi érdekcsoporttal magyarázható, de maga Hóman is sokat lobbizott a település érdekében. *Farkas G.*: i. m. (10. jz.) 119–120.

49 Szegeden elmondott pohárköszöntőjében dicsérte Teleki személyét, munkásságát, és bizalmat kért számára a szegedi választóktól. MTI Napi tudósítások 1939. máj. 7. 31. (Szeged, május 7.).

50 *Hóman Bálint*: Magyar sors – magyar hivatás. Mult és jövő. Athenaeum, Bp., 1942. 168.

51 Elnöki megnyitó beszéd. A Magyar Történelmi Társulat 1942. június 11-én tartott évi rendes közgyűlésén mondotta Hóman Bálint elnök. Századok 76. (1942) 130.

tuáció páratlan jellegét emelte ki, kiegészítve annak vizsgálatával, hogy ez milyen feladatokat ró a magyarságra. Vissza-visszatérően utalt arra, hogy „a fejlődés feltartóztathatatlanul halad az új világrend felé”, és a kis nemzeteknek „alkalmazkodni kell a kor irányító eszméihez és törekvéseihez”. Ebben a helyzetben tehát „merőben új állami és társadalmi rend, új gazdasági rendszer és világszemlélet felé haladunk, amilyen csak kevés volt a történelemben”. Ennek az új berendezkedésnek az alapelemeit pedig – folytatta gondolatmenetét – a „kollektívum, etatizmus, gazdasági kötöttség, központi hatalom, társadalmi kiegyenlítődés és erőteljes népi politika” fogalmi alkotják. A fejlődés velejárója a szociális gondolat, az érdek-képviseleti eszme térhódítása, a parlamentarizmus csődje.⁵² Naplójában ugyanakkor arról írt, hogy „átmeneti korszakban élünk”, s a fejlődés „az államszocializmus felé mutat”.⁵³

Hóman többször is visszatért egyik vesszőparipájához, amikor azt hangsúlyozta, hogy a nagy átalakulás csak a nemzeti egység és összefogás megvalósítása útján lehetséges.⁵⁴ Ezt az egységet – jelentette ki 1940 májusában, a Magyar Történelmi Társulat ülésén – semmiféle partikuláris érdekeknek nem szabad megtörnie, s ezek között az egyéni ambíciókat, valamint a pártpolitikai, felekezeti, nemzetiségi, hivatásköri és osztályszempontú tagolódást emelte ki.⁵⁵ Gondolatmenetéből következően semmilyen megértést nem mutatott az ellenzéki politikai irányzatok felé. Fenti beszédében határozottan elítélte azokat az „ellentétek kielezésére törekvő, alattomos erőket”, amelyek akadályozzák a nagy célok megvalósítását. 1942 júniusában, Székesfehérvárott elhangzott képviselői beszámolójában még keményebben fogalmazott, amikor azt hangsúlyozta, hogy „ma nincs helye kétkedésnek és ingadozásnak, pártoskodásnak és viszálynak, nemzetbomlasztó hírverésnek”, és az egységbontó törekvésekkel „teljes erővel” szembe kell szállni.⁵⁶

Hóman az elvi keretek megfogalmazásán túl az átalakulás konkrét kérdéseire is kitért, és három nagyobb téma – politikai berendezkedés, zsidókérdés és külpolitika – kapcsán fogalmazta meg véleményét. Teleki Pál 1940 nyarán a politikai rendszer átalakításának a gondolatát vetette fel, melynek részeként a parlament felépítését is gyökeresen át kívánta formálni. E célból szakmai ter-

52 *Bencsik Zs.*: i. m. (33. jz.) 60–61.

53 ÁBTL 4.1. A–742. Hóman Bálint naplója 20. A mondottakkal összecsengve a székesfehérvári választók előtt 1941. március 15-én elmondott beszámolójában úgy látta, hogy a koreszmét „legjobb az irányítás szóval lehet jellemezni”. Reményi-Schneller a zsidókérdésről, Hóman Bálint az asszimilációról és disszimilációról, Laky Dezső a közellátásról, Radocsay László a nyilas összeesküvésről és demagógiáról beszélt a vidéki MÉP értekezleteken. Magyar Nemzet 1941. márc. 11. 5.

54 „Nemzeti életünk biztonságát és nagy nemzeti céljainkat csak az összes erők egyesítésével, átfogó nemzeti egység és erős központi hatalom megteremtésével, egészséges magyar közszellem kialakításával érhetjük el.” MTI Napi tudósítások 1940. máj. 13. 32. (Hóman Bálint beszédének folytatása).

55 Elnöki megnyitóbeszéd. A Magyar Történelmi Társulat 1940. május 13-án tartott kassai díszgyűlésén elmondotta dr. Hóman Bálint elnök. Századok 74. (1940) 259.

56 MTI Napi tudósítások 1942. jún. 29. 32. (Hóman Bálint szegedi [!] beszédének folytatása).

vet készítettett, amely a reformot illetően két variációval számolt.⁵⁷ Az egyik szerint a képviselőháznak kizárólag a vármegyék, a hivatásrendek és az egyetemek küldötteiből kellene állnia, míg a másik változat a mandátumok 30%-át meghagyta volna a választás útján bekerülő pártebereknek. A tervezetet véleményezés végett számos politikai és közéleti személyiség megkapta, köztük Hóman, akinek így alkalma nyílt álláspontja kifejtésére.⁵⁸ A reformterv nagyrészt arra az elvi alapra építkezett, miszerint a törvényhozás hagyományos formája nem felel meg a modern követelményeknek és revízióra szorul. Hóman ezzel a megállapítással nemcsak egyetértett, hanem a tervezethez fűzött jegyzeteiben még erőteljesebben ítélte el a pártok versengésére épülő politizálást. Szerinte a parlament üres színház benyomását kelti, a választókerületi szisztéma nem helyes kifejezője a nemzeti akaratnak, és általában negatívan viszonyult a pártharcokhoz.⁵⁹ Ebből következően tehát – vonta le a konklúziót – gyökeres reform kell, melyet nem lehet akadályozni a hagyományokra való hivatkozással. Nem igaz tehát a tervezet azon megállapítása – írta –, miszerint „töretlenül élő alkotmányunk van”. A pártok helyett hivatásrendi alapokra épülő parlament jobb megoldásnak tűnt a számára, bár egyértelműen nem foglalt állást mellette. A német minta másolását elvetette, de nem fejtette ki pontosan, hogy milyen felépítésű parlament lenne kívánatos, jóllehet valamiféle diktatórikus rendszerben gondolkodott. Erre utal, hogy megkérdőjelezte a tervezet azon állításait, miszerint „a magyar nemzetnek [...] csak szabad országgyűlés lehet képviselője”, és „Magyarországon totalitáriánus egypártrendszer bevezetése lehetetlen”.⁶⁰ Naplójának jegyzetei szerint is radikálisabb reformot szeretett volna a kormányfő elképzelésénél. Teleki alkotmányjogi tervezete „a történeti felfogás és a modern elgondolások egyeztetése akar lenni. Nem sikerült” – írta 1941 áprilisában.⁶¹ Azt az egyes konzervatív körökben népszerű elképzelést, miszerint egy gyökeres fordulat megakadályozása végett célszerű a kormányzati hatalmat erősíteni, határozottan elvetette. „A belügyi kormányzat mai politikája könnyen párt nélküli csendőrruralomhoz vezethet, aminél jobb a diktatórikus berendezkedés egypártrendszerrel, sőt még a mindenképp elkerülendő katonai diktatúra is” – szögezte le ugyancsak a naplójában.⁶² A *Rapszódikus gondolatokban* reformelképzeléseit próbálta konkretizálni, amikor egy nagy, egységes jobboldali párt létrehozásának és a szociáldemokrata szervezetek feloszlításának szükségességét taglalta, valamint a média szigorú állami ellenőrzés alá vételét emelte ki.⁶³

57 *Ablonczy B.*: i. m. (22. jz.) 486–487.; *Püski Levente: A magyar felsőház története 1927–1945.* Napvilág, Bp., 2000. 124–125.

58 OSzKK 15. fond 15/92.

59 Uo. 3–4. és 13.

60 Uo. 7.

61 ÁBTL 4.1. A–742. Hóman Bálint naplója 66.

62 Uo. 2.

63 *Bencsik Zs.*: i. m. (33. jz.) 62–63.

Társadalmi téren Hóman általában komoly szociális reformok, a népi gondolat fontosságáról beszélt,⁶⁴ de láthatóan a zsidókérdés volt az, ami egyre jobban foglalkoztatta. Abban persze semmi meglepő nincs, hogy miniszterként és kormánypárti képviselőként megszavazta a zsidóellenes törvényjavaslatokat, illetve egy ízben maga is ilyen javaslattal állt elő.⁶⁵ Hóman számára azonban a kérdés kiemelt társadalmpolitikai jelentőséggel bírt, s beszédeiben és írásaiban rendre a diszkriminatív reformok mellett foglalt állást. 1938. márciusi – már tárgyalt – beszédéhez képest álláspontja a későbbiekben egyértelműsödött és radikálisabbá vált. Még ugyanebben az évben a zsidóellenes diszkriminációt elvi sikerra emelte, amikor azt hangsúlyozta, hogy a zsidók nem tudnak azonosulni a nemzettel, és „a magyarság – más népekhez hasonlóan – nem kívánja magába olvasztani, inkább kirekeszti nemzeti életéből az oda idegen testként beékelődött zsidóságot”.⁶⁶ A más összefüggésben már említett *Rapszódikus gondolatok*ban már az átalakulás egyik fontos elemének tartotta „a nemzeti közösségek szellemétől távol maradt zsidóság elleni céltudatos harc”-ot. „Tudatára kell ébrednünk” – tette hozzá –, hogy „a zsidó [...] sőt a zsidó származású és zsidó kapcsolatú személy is ellensége kell, hogy legyen a mai kormányrendszernek.”⁶⁷ Naplójában ezt azzal a démonizáló megjegyzéssel egészítette ki, hogy véleménye szerint „a társadalmat bomlasztó jelenségek, bármilyen magyar köntösben jelentkeznek is, zsidó kezdeményezésre vezethetők vissza”.⁶⁸ Hóman egyúttal arra is utalt, hogy mi a teendő ezen a téren. Szakítani kell a „kompromisszumok rendszerével” – jelentette ki –, és őket semmilyen pozícióban nem szabad megtűrni. Majd hozzátette: „új, faji alapú törvény kell [...] meghatározott számú kivétellel, amit a kormányfő előterjesztése alapján az államfő ad.”⁶⁹ Ugyanakkor gyakorlati tevékenysége – a hirdetett elvekhez képest – ellentmondásosabb volt. Időnként saját hatáskörében kezdeményezett további jogkorlátozó lépéseket,⁷⁰ miközben – amint az a népbírói perében is előkerült – számos alkalommal enyhíteni igyekezett azok hatásait.⁷¹

64 1941. március 11-i, fehérvári beszédében az egyenlőség társadalmi és gazdasági térre való átültetésének fontosságát hangsúlyozta, konkrétumok nélkül. Reményi-Schneller a zsidókérdésről i. m. (53. jz.) 5.

65 1942-ben törvényjavaslatot terjesztett be a törvényhozás elé az izraelita vallás jogállásának visszaminősítéséről. Képviselőházi Irományok 1939–1944. VII. 289.

66 *Hóman B.*: i. m. (50. jz.) 106–107. A zsidóság beilleszkedésre való képtelenségének gondolata később is visszaköszönt nézeteiben. Reményi-Schneller a zsidókérdésről i. m. (53. jz.) 5.

67 *Bencsik Zs.*: i. m. (33. jz.) 62.

68 ÁBTL 4.1. A–742. Hóman Bálint naplója 68.

69 *Bencsik Zs.*: i. m. (33. jz.) 62. Egy másik írásában hasonló elképzelést fogalmazott meg azzal a módosítással, hogy a kivételeket kulturális érdek alapján kell megadni, és erre a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium lenne jogosult. OSzKK 15. fond 15/94. Politikai programokhoz fűzött megjegyzések 1939–1944.

70 A 239000/1942. VKM rendelet előírta, hogy sportegyesületeknek nem lehet zsidó vezetőségi tagja. A lépés ellen Esterházy János élesen kikelt a felsőházban, de Hóman nem engedett álláspontjából. Felsőházi Napló 1939–1944. III. 20–25.

71 *Ujváry G.*: A harmincharmadik nemzedék i. m. (2. jz.) 89–91.

Hóman számára a külpolitika volt a harmadik kiemelt terület, amelyről úgy vélte, hogy meghatározó módon befolyásolhatja az ország jövőbeni sorsát. 1931-es *Külpolitikai irányok a magyar történelemben* című írásában,⁷² amely egyébként jól mutatta a téma iránti fokozott érdeklődését, két lehetséges jövőbeni alternatívát vázolt fel Magyarország számára. Az egyik irányt egy inkább németellenes töltetű, lengyel–magyar–horvát–olasz együttműködésben, a másikat egy alapvetően oroszellenes német–olasz szövetségben vélte megtalálni.⁷³ Ekkor még nem foglalt állást egyik mellett sem, bár az utóbbi variáció bekövetkeztét valószínűsítette. Még 1938. március elején, Darányi győri beszédekor is abban látta a város történelmi jelentőségét, hogy az a nemzet egészének a sorsát reprezentálja, amely „ezer év óta küzd kelet és nyugat ellentétes erőinek sodrában”.⁷⁴

Ehhez képest 1939-től már a tengely-, illetve németbarát politika egyre elkötelezettebb híve lett, aki németbarát álláspontját saját múltbéli tevékenységére is kivetítette.⁷⁵ Nézeteiből következően rendre elítélt minden olyan politikai törekvést, amely ezen lazítani vagy módosítani akart. A *Rapszódikus gondolatokban* határozottan leszögezte, hogy a nemzeti célok megvalósításához elengedhetetlen „a német hatalom teljes bizalma”. Ennek érdekében – tette hozzá – félre kell állítani azokat, akik a múltban kifejezetten németellenes politikát folytattak, tehát külügyi vonalon és a kormány szintjén is személyi változásokra van szükség”.⁷⁶ Más írásában pedig azt hangsúlyozta – mintegy megelőlegezve a Kállay-féle külpolitikai vonallal való későbbi szembenállását –, hogy nem lehet a megalkuvás és a határozatlanság politikáját folytatni.⁷⁷

A német szövetség mellett részint hatalmpolitikai, részint ideológiai érveket sorakoztatott fel. Előbbiek között említhető a Harmadik Birodalom növekvő ereje, amelyet önmagában sem lehetett figyelmen kívül hagyni. Az alkalmazkodás kényszerén túl Hóman abból indult ki, hogy a Duna-medencére a két szomszédos nagyhatalomnak (Németország és a Szovjetunió) van befolyása. A kettő közül viszont számára egyértelműen az utóbbi tűnt veszélyesebbnek, melynek hatalmi ambícióit – vélte – csak Németországgal együtt lehet eredményesen feltartóztatni. Végül, de nem utolsósorban arra hivatkozott, hogy a revíziós politika útja kizárólag Németország felé mutat. Irreális módon azt feltételezte, hogy Ber-

72 A tanulmány részletes elemzése: *Pritz Pál*: Hóman Bálint és a magyar külpolitika irányai. Kézirat. *Hóman B.*: i. m. (50. jz.) 132.

74 MTI Napi tudósítások 1938. márc. 5. 67. (A győri tudósítás folytatása).

75 Naplójában utóbb önmagát úgy állította be, mint aki „1920, de különösen 1932 óta” a tengelybarát politika híve”. *ÁBTL* 4.1. A–742. Hóman Bálint naplója 117.

76 *Bencsik Zs.*: i. m. (33. jz.) 62. Itt mindenekelőtt Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszterre, a konzervatív tábor egyik befolyásos politikusára utalt, akit nemcsak németellenesnek, hanem általában véve az általa kívánatosnak tartott reformok egyik legfőbb ellenfelének tartott. *ÁBTL* 4.1. A–742. Hóman Bálint naplója 13. és 73.

77 „Nagy történelmi kérdéseket nem oldhatunk meg taktikával, hintapolitikával. A hintapolitika Erdélyben szükségből bevált néha, de alapjában véve nem magyar gondolat.” *ÁBTL* 4.1 A–742. Hóman Bálint naplója 1.

lin támogatásával megvalósítható lesz a Szent István-i magyar állam visszaállítása.⁷⁸ Bár önmagát igyekezett konzekvens álláspontot képviselőnek beállítani, láthatóan nem zavarta, hogy helyzetértékeléseiben – a politikai szituációtól függően – más-más elemekre helyezte a súlypontot. Így 1940-ben még az „angol világhatalom” elleni küzdelemről írt, 1941-től viszont a korábban is emlegetett orosz terjeszkedést állította középpontba. Elfogultságában azután odáig ment, hogy a keleti háborút – benne a német és magyar csapatok részvételét – egyfajta honvédő háborúként jellemezte.⁷⁹

1940 decemberében Hóman előadást tartott Berlinben a német–magyar viszonyról, ahol a két ország közötti kapcsolatot már nagy történelmi távlatokban igyekezett elhelyezni. Előadásában abból indult ki, hogy az árja és altáji fajok – másoktól eltérően – „társadalomszervező, államalkotó” népek. A német–magyar kapcsolatok az alkalmankénti ellenséges viszony ellenére „ezer év óta a politikai sorsközösség és kölcsönös egymásra utaltság, s a művelődési és gazdasági érdekközösség szellemében alakultak”. A németek és magyarok egymás hátvédje – tette hozzá –, és természetes társak a nyugati kultúrközösségben.⁸⁰ A későbbiekben több ízben is hangot adott azon véleményének, hogy a világháborúban a németek képviselik Európát és a fejlett Nyugatot.⁸¹ 1941 szeptemberében a Magyar Történelmi Társulat közgyűlésén tartott előadásában azután ugyanezt az ideológiai vonalat vitte tovább. Többek között arról beszélt, hogy a szovjetellenes háború „élet-halál harca a magyarságnak, csakúgy mint a németiségnek és az egész európai közösségnek”.⁸²

Hóman külpolitikai koncepciója, jóllehet gondolatmenete egyes részeiben tartalmazott reális elemeket, egészében véve tele volt a történelmi tényeket elferdítő kijelentésekkel, és gondolkodásának horizontja is meglehetősen szűknek mondható. A nemzetközi élet eseményeit szinte kizárólag kelet-közép-európai keretekben értelmezte, így képtelen volt elhelyezni az angolszász hatalmakat a nagyhatalmi politika szintjén. 1940 decemberében – németországi útja után – egyfajta külpolitikai helyzetértékelést készített. Ebben megpróbált árnyalt és nyitott lenni – kevés sikerrel. Írásában a háború végkimenetelét illetően többféle alternatívával számolt, de a végső konklúziója az volt, hogy ha egy szovjet és angolszász siker következne be a háborúban, Magyarország egyetlen lehetősége akkor is a végsőig való hűség és küzdelem a tengely oldalán. Sajátos logikával

78 A német vezetésnek a háború alatti, Magyarország jövőjével kapcsolatos nézeteire: *Romsics Ignác: Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*. Osiris, Bp., 1996. 214. és 226.

79 *Bencsik Zs.*: i. m. (33. jz.) 60.; Elnöki megnyitó beszéd. A Magyar Történelmi Társulat 1941. szeptember 25-i közgyűlésén elmondotta dr. Hóman Bálint elnök. *Századok* 75. (1941) 228–229.

80 MTI Napi tudósítások 1940. dec. 13. 31–33. (Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter „Német-magyar kapcsolatok” c. berlini előadása).

81 Más jobboldali radikális politikusok is hasonló álláspontot foglaltak el. *Lengyel Attila: Milotay István*. In: *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953. Tanulmányok*. Szerk. Romsics Ignác. Osiris, Bp., 1998. 111.

82 Elnöki megnyitóbeszéd i. m. (79. jz.) 228.

hozzátette, hogy „még a nem teljesen valószínű teljes angol győzelem esetén is” ez nyújt majd lehetőséget egy kedvező békére.⁸³

Hóman, bár időnként egyes elemeiben átvette a konzervatívok érveit, frazeológiáját (Horthy vezető szerepének, a hagyományokra épülő evolúciós fejlődésnek a hangsúlyozása stb.), valójában a jobboldali radikalizmus táborát erősítette. Jóllehet már 1938 tavaszától voltak erre utaló jelek, de politikai hovatartozása a maga teljességében csak 1939 elejétől vált egyértelművé. Nézetei – a hagyományos parlamentarizmus elutasítása, kiállása a zsidóellenes reformok érdekében, elkötelezettsége a tengely mellett – a jobboldali radikalizmus irányába mutattak. Politikai téren rendre a kormánypárt radikális reformok mellett elkötelezett csoportjait támogatta, a konzervatív politikai táborra – különösen annak bethlenista részére – mindig ellenfélként tekintett. Igaz, Hóman nemcsak a baloldaltól és a konzervatívoktól, hanem a nyilasoktól is próbált elhatárolódni. A népbírósi perében Sulyok Dezső részéről elhangzott vádak ellenére, a nyilas mozgalommal sohasem kereste a kapcsolatot, bennük mindig inkább ellenfelet látott, vezetőiket szélsőséges fantasztáknak tartotta. Noha sokat írt és beszélt arról, hogy nagyszabású társadalmi-politikai változásokra van szükség Magyarországon, azt nem a német minták másolása útján képzelte el. Több ízben is hangsúlyozta, hogy a nácizmus eszméi nem ültethetők át a hazai közegbe.⁸⁴ Hóman, osztozva más jobboldali radikális politikusok illúziójában, azt feltételezte, hogy a német–magyar kapcsolatokat – abban az esetben, ha sikerül megoldani a hazai német kisebbség autonómiájának ügyét – az egyenjogúság és a kölcsönösség elve alapján lehet kialakítani. „A gondolkodó történész világosan látja – írta naplójában –, hogy német részről minduntalan voltak törekvések a magyarság önkormányzatának bénítására, de ezekkel a kísérletekkel mindig meg tudtunk küzdeni.”⁸⁵ Ez a sajátos ambivalencia jól tükröződött a kisebbségi kérdéstről vallott felfogásában. Egyik oldalról visszatérően hangsúlyozta, hogy a hazai német kisebbség autonómiájának rendezése külpolitikai szempontból is mennyire fontos, másik oldalról viszont – a gyakorlati lépések szintjén – jóval merevebb volt. Iskolai téren elutasította mind a területi terjeszkedést, mind az önállóság erősítését, s emiatt többször keveredett konfliktusba a Volksbunddal.⁸⁶

Alkalmanként, jóllehet nem azonos súllyal, de kész volt jobbfelé is frontot nyitni. Szembehelyezkedett a magyarországi nemzetiszocialista mozgalom által vallott biológiai fajelmélettel, mindenekelőtt azért, mert ebben is egy olyan tényezőt látott, amely főleg megosztottsághoz vezet, megbonthatja az általa oly kívánatosnak tartott nemzeti egységet. Ilyen irányú véleményét már 1939-ben kifejtette a „Ki a magyar”-vitában,⁸⁷ majd 1941 tavaszán egy fehérvári

83 *Bencsik Zs.*: i. m. (33. jz.) 65.

84 *Ujváry G.*: Klebelsberg Kuno i. m. (13. jz.) 79. és 81.; *Glatz F.*: Nemzeti kultúra i. m. (5. jz.) 308.

85 ÁBTL 4.1. A–742. Hóman Bálint naplója 1.

86 *Spannenberger Norbert*: A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között 1938–1944.

Lucidus, Bp., 2005. (Kisebbségkutatás Könyvek) 272., 324. és 332.

87 *Ujváry G.*: A harmincharmadik nemzedék i. m. (2. jz.) 80.

beszédében megerősítette álláspontját.⁸⁸ 1943-ban hasonló okokból szállt szembe a népi történelemszemlélet képviselőivel, ellenezve a fajiság és a népiség egyoldalú középpontba állítását. Történetírói szempontból „teljesen elhibázott kísérlet a fajiság, népiség és nemzetiség, a vérségi, népi és politikai nemzet fogalmának merev elhatárolása és szembeállítását” – jelentette ki. Kritikáját ezzel egészítette ki, hogy ez a – német és olasz mintákat követő – törekvés lényegében politikai célokat szolgál, pedig óvakodni kellene „a történet szemléletébe napi politikai szempontokat vegyíteni”.⁸⁹

Bár beszédeiben bírálta a politikai céloknak alárendelt tudományos tevékenységet, ettől ő maga sem tudott, nem is kívánt megszabadulni.⁹⁰ 1939 elején, miután a közéletben gúny és támadások céltáblája lett a MÉM jelvénye, a csodaszarvas, Hóman állami védelmet kért a magyar történelem e „tisztos szimbólumának”. Válaszul az ellenzéki sajtó nem mulasztotta el Hóman fejére olvasni, hogy korábban egészen másképp vélekedett róla, s egyik tankönyvében még azt írta, hogy „a csodaszarvas mondája nem volt bent a magyar nép X–XI. századi eredetmondájában és a XIII. századi krónikában. Jordanes művéből és a Gesta Géza-kori részéből kompilált tudós átvétel”.⁹¹ Amikor pedig 1939. február 5-én, a MÉM székesfehérvári zászlóbontásakor Imrédy részletesen ismertette reformprogramját, Hóman csupán annyit jegyzett meg, hogy ahhoz „nekem, mint történetírónak is alig lehet valami hozzáfűznivalóm”.⁹² Mégis, leginkább a külpolitika volt az terület, ahol politikai állásfoglalásait szakmai oldalról próbálta alátámasztani, és nem habozott a történeti tényeket aktuálpolitikai céloknak alárendelve értelmezni és szelektálni. A német–olasz–magyar szövetség számára – említett, 1931-es előadásában – hatalmas, ezeréves történelmi hagyományt konstruált,⁹³ majd ugyanezt a gondolatmenetet erősítette meg 1940. decemberi, németországi előadásában.⁹⁴ Hasonló alapállásból – ráadásul szakmai fórumon, a Magyar Történelmi Társulat gyűlésén – jelentette ki a szovjetellenes háború kapcsán, hogy „fiaink messze keleten harcolva védelmezik Magyarország határait” a Dnyepernél, ahol „ezer év előtt Árpád népe védekezett a besenyők keleti hadai ellen”.⁹⁵ Persze az efféle kijelentések a korabeli politika bevett frázisai közé tartoztak. Csakhogy ezek a mondatok az ország egyik legelismertebb történészének a szájából hangzottak el, s úgy tűnik, történeti tudása nem tette nyitot-

88 Többek között kijelentette, hogy a magyarsághoz való tartozás legfőbb feltétele, hogy az illető „magyarnak érezze, tudja és vallja magát”. Reményi-Schneller a zsidókérdésről i. m. (53. jz.) 5.

89 Elnöki megnyitó beszéd. A Magyar Történelmi Társulat 1943. évi június hó 10-én tartott közgyűlésén, elmondotta Hóman Bálint elnök. Századok 77. (1943) 140–153.

90 Több ízben is elismerte, hogy a történetíró is a „kor egyetemes eszmevilágának” hatása alatt áll. Elnöki megnyitóbeszéd i. m. (51. jz.) 130.; Elnöki megnyitóbeszéd i. m. (89. jz.) 151.

91 Mi a véleménye Hóman Bálintnak a csodaszarvasról? Magyar Nemzet 1939. jan. 24. 9.

92 MTI Napi tudósítások 1939. febr. 5. 38. (Székesfehérvári tudósítás folytatása).

93 Pritz P.: i. m. (72. jz.) 4–5.

94 Ekkor a német–magyar együttműködés gyökereit Árpád fejedelemig és Arnulf császárig vezette vissza. MTI Napi tudósítások 1940. dec. 13. 32. (Hóman Bálint berlini előadásának folytatása).

95 Hóman B.: i. m. (50. jz.) 138.

tabbá a politikus Hómant, illetve fordított logika érvényesült: szakmai tekintélyét politikai töltetű állításai igazolására használta fel.

Saját szerepének, tevékenységének értelmezésénél önmagát egy nem szélsőséges politikusnak látta. Olyannak, aki pártvonalon, illetve világnézetileg valahol középen helyezkedik el, úgy, hogy egyik oldalon a régi rendszer mellett álló „öregék” és „alkonzervatívok”, másikon pedig a radikális forradalmiság képviselői, a fantaszták állnak.⁹⁶ Ha csak a konzervatívokat és a nyilasokat tekintjük viszonyítási pontnak, akkor igaz is lehet a fenti helyzetmeghatározás. A politikai élet horizontját – beleértve a kiszegződéseket, liberális demokratákat, szociáldemokratákat stb. – szélesebb keretben szemlélve azonban Hóman a világháború éveiben már szélsőjobboldali politikusnak tekinthető.⁹⁷

Az 1930-as években és az 1940-es évek első felében jelentős átalakulás, átrendeződés zajlott le a magyar politikai életben, Hóman azonban ebből mintegy kiemelte saját személyét. Múltjára, karrierjére vonatkozóan állandóan a folytonosságra és a következetességre helyezte a hangsúlyt. A kiindulópont persze Gömbös volt, akiről utóbb mindig pozitív hangon emlékezett meg. Csakhogy nemcsak Gömbös, hanem más kormányfők oldalán is miniszter volt, amit úgy oldott fel, hogy a korszak második felének kormányfőit egyetlen nagy ív mentén sorakoztatta fel, és közöttük csupán stílusbeli különbséget látott. Az 1939. évi választási kampányban, Székesfehérvárott elmondott programbeszéde látványosan tükrözte ezt. Itt a korszak második felének minden miniszterelnökét dicsérte, és eltérésként csupán „Gömbös Gyula ösztönös meglátása és dinamizmusa, Darányi Kálmán politikai judiciuma, és bölcsessége, Imrédy Béla akaratereje és megejtő fanatizmusa, és gróf Teleki Pál kimeríthetetlen tudása” lett kiemelve.⁹⁸ Ez különösen az utóbbi két személy kapcsán bizonyul érdekesnek. 1939 elején még Imrédy elszánt híve volt, majd annak bukása után egyértelműen és következetesen felsorakozott utódja mögé. Magatartását csak részben magyarázza, hogy nézetei bizonyos pontokon valóban rokoníthatók Telekiével.⁹⁹ Számos területen ugyanis – különösen külpolitikai vonatkozásban – határozott különbségek voltak kettejük között,¹⁰⁰ melyeket Hóman nem tudott vagy nem akart tudomásul venni. Nézetei, politikai állásfoglalásai alapján továbbra is Imrédy oldalán lett volna a helye,¹⁰¹ de a köztük lévő kapcsolat meglazult.¹⁰² Amikor 1940 végén a volt kormányfő szembefordult utódjával, és önálló ellenzéki pártot alapított, Hóman nem követte őt. 1941-től pedig, Teleki tragikus halálát követően, az elhunyt mi-

96 Uo.

97 Vö.: *Ujváry G.*: A harmincharmadik nemzedék i. m. (2. jz.) 81. és 95.

98 MTI Napi tudósítások 1939. máj. 14. 35–36. (Székesfehérvár, május 14.).

99 Idesorolható mindenekelőtt az oktatás, a nevelés társadalmi jelentőségének megítélése, a zsidósághoz való viszony, a bethlenista konzervatívokkal való szembenállás.

100 Teleki külpolitikai nézeteire: *Romsics I.*: Bethlen István i. m. (37. jz.) 279–280.; *Ablonczy B.*: i. m. (22. jz.) 425–428., 439–441., 493–498.

101 Imrédy nézeteire: *Ungváry Krisztián*: Szociálpolitika, modernitás és antiszemitizmus Imrédy Béla politikájában. In: *A magyar jobboldali hagyomány* i. m. (13. jz.) 310–340.

102 Áruklodó, hogy már az 1939-es választási kampányban nem szerepelt együtt Imrédyvel.

niszterelnököt dicsőítők sorát gyarapította.¹⁰³ Jól érzékelhetően alapvetően hatalomban gondolkodó személy volt, aki csak kormánypolitikusként tudta magát elképzelni, s az ellenzéki politizálást általában véve az általa oly fontosnak tartott nemzeti egység valamiféle megbontásának tekintette.

Hóman próbált igazodni ahhoz a képhez, amit önmagában a politikusi tevékenységről kialakított. Amíg szakemberként, tudományszervezőként és a kulturális ügyek vezetőjeként bizonyos fokú nyitottság, segítőkészség és tolerancia jellemezte¹⁰⁴ – a népbírói perben számos munkatársa tett ilyen tartalmú vallomást –, addig politikusként már más tulajdonságokat, határozott, nézeteihez ragaszkodó, az elfogultságig merev attitűdöt képviselt. Politikai tevékenységének az alapját – pozicionális oldalról – lényegében minisztersége jelentette. Bár 1938–1939-ben úgy tűnt, hogy ennél nagyobb karrier is várhat rá, ez végül nem valósult meg, nem véletlenül. Hóman tartósan soha nem volt aktív a napi politika szintjén, amit csak részben magyaráz vissza-visszatérő betegsége. Nem is törekedett arra, hogy tábort szervezzon maga köré, és pártvonalon sem mutatott különösebb teljesítményt. Politikai értelemben nem volt vezető alkat, szívesebben állt oda mások mellé, legyen szó Imrédyről vagy éppen Telekiről. Idővel egyre inkább látszott, hogy az úgynevezett értelmiségi–politikus szerepe áll hozzá a legközelebb: azé, aki szívesen osztogat tanácsokat a követendő kormányzati politikát illetően, és így – pozíciójától függetlenül – ott van a legszűkebb döntéshozói körben.

Hóman egyelőre a Bárdossyt 1942 márciusában követő Kállay-kormányban is megőrizte posztját. Bár változatlanul a németbarát irányzat és egyfajta jobboldali reformpolitika elkötelezett híve maradt, pályájában határozott fordulatot jelentett az, hogy pár hónappal később – 1942. július elején – lemondott a miniszterségről és átvette a Teleki Intézet vezetését. A döntés meghozatalában nem a kormányfővel való ellentéte játszott szerepet. Bár Kállay nyilván szívesen szabadult meg tőle, hiszen Hóman egyoldalú németbarátsága távlatilag nem illett a miniszterelnök elképzeléseibe, de érdemi ellentét ekkor még nem volt közöttük. A lemondás háttérében részben fáradtság, betegeskedés húzódott meg, de a végső lökést egy, a Volksbunddal kialakult konfliktusa jelentette.¹⁰⁵ Lemon-

103 1941 szeptemberében a Magyar Történelmi Társulat gyűlésén úgy nyilatkozott, hogy „Széchenyiben nem nehéz Teleki Pál eszméjét és lelki ősét felismerni [...]. Teleki Pál a Széchenyi, Zrínyi, IV. Béla típusából való útmutató és nemzetnevelő magyar volt.” Elnöki megnyitóbeszéd i. m. (79. jz.) 230. 1943-ban, egy szűkebb körben elmondott beszédében ugyancsak méltatta Teleki működését és érdemeit. Gróf Teleki Pál emlékezete a róla elnevezett tudományos intézetben. Magyar Nemzet 1943. ápr. 3. 5.

104 *Glatz F.*: Hóman Bálint és Szeffkú Gyula i. m. (2. jz.) 493–494.; *Ujváry G.*: A harmincharmadik nemzedék i. m. (2. jz.) 90–95. és 150–151.

105 *Tilkovszky Loránt*: Ez volt a Volksbund. A német népcsoport-politika és Magyarország, 1938–1945. Kossuth, Bp., 1978. 210. Hóman utóbb röviden csak úgy interpretálta, hogy „nemzeti kérdésben támadt nehézségei” miatt mondott le. ÁBTL 3.1.9. V–98692. Hóman Bálint népbírói peranyaga 114.

dása után visszatért a tudományszervező tevékenységhez, a Magyar Nemzeti Múzeum és a Teleki Intézet elnöke lett. Mivel a politika világától nem kívánt teljesen elszakadni, képviselőségét megtartotta, ennek érdekében viszont előbbi két posztját díjazás nélkül látta el.¹⁰⁶

Hóman szakmai vezetőként addigi erényeit mutatta fel, de magatartása, nézetei más területen sem változtak. Amint látható lett, hogy Kállay Miklós kül- és belpolitikai téren sem kívánja folytatni elődje irányvonalát, erőteljesen kritizálta annak tevékenységét.¹⁰⁷ Magyarország 1944 tavaszi megszállása láthatóan megdöbbenetett. Bár a kormányalakítási tárgyalások során német részről felmerült Hóman neve, ő visszautasította a felkérést, sőt levélben tiltakozott a megszállás ellen.¹⁰⁸ Vélhetően ez a magatartása is hozzájárult ahhoz, hogy Horthy kereste vele a kapcsolatot, több ízben kikérte a véleményét. Hóman azonban nem tudott váltani sem a nyílt kollaboráció, sem az antifasizmus irányába, és változatlanul a kormánypárt szélsőjobboldali szárnyát erősítette, illetve korábbi ideáit hirdette. Horthynak végül be kellett látnia, hogy Hóman nem változott.¹⁰⁹ Igaz, pozíciót nem vállalt, de továbbra is kész volt minden kormányt támogatni, amely kiállt a német szövetség oldalán és vállalta a harcot a szovjetekkel.¹¹⁰ Így 1944 őszén tagja lett a Törvényhozók Nemzeti Szövetségének, és követte a Szálasi-kormányt előbb Sopronba, majd német területre. Innen 1945 novemberében került vissza ismét Magyarországra, és a bírósági tárgyalás, illetve az életfogytiglani börtönnel járó ítélet jelentette a politikai pálya végső lezárását.

LEVENTE PÜSKI

FROM PROFESSIONAL TO POLITICIAN – BÁLINT HÓMAN

Bálint Hóman had been a renowned historian and cultural politician already in the 1920s. His political career started in 1932, when he became a member of the government led by Gyula Gömbös, and, with a brief interruption, he directed the work of the Ministry of Religion and Public Education until 1942. Until the late 1930s his ministerial activities had been rather professional, but from 1938 he became more active in other fields as well, and from early in 1939 he was regarded as an influential

106 Mivel a posztokat államfői kinevezés útján kapta meg, a fizetett tisztviselői státus összeférhetetlen lett volna a képviselőséggel. Képviselőházi Napló 1939–1944. XV. 11.

107 1943–1944 fordulóján több ízben jelezte elégedetlenségét Kállaynak, majd egyik legprominensebb aláírója volt annak a memorandumnak, amely 1944 februárjában a tengely melletti határozott kiállást sürgette. ÁBTL 3.1.9. V–98692. Hóman Bálint népbírósi peranyaga 114.; *Kállay Miklós: Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944. Egy nemzet küzdelme a második világháborúban. I–II. Európa–História, Bp., 1991. I. 262–263.*; *Glatz F.: Nemzeti kultúra i. m. (5. jz.) 316.*

108 Hómant az is motiválta, hogy „lássa Veessenmayer, nemcsak a baloldal tartja ezt helytelennek”. *Glatz F.: Nemzeti kultúra i. m. (5. jz.) 310.*

109 *Lázár A.: i. m. (1. jz.) 351.*

110 Hóman nyilvános fórumokon is fellépett a kormány oldalán, ami népbírósi perében az egyik legfontosabb vádpont volt ellene. ÁBTL 3.1.9. V–98692. Hóman Bálint népbírósi peranyaga 114.

figure of Hungarian politics. His political views were organised around three major themes: he was a supporter of a close alliance with Nazi Germany, decisively endorsed the antisemitic legislation, and urged for an authoritarian reorganisation of the political system of Hungary. Within the governing party he strictly opposed those conservative forces which emphasised the importance of protecting constitutionalism, of moderating antisemitic measures, and of maintaining relations with the Anglosaxon powers. As one of the leaders of the governing party, at the turn of 1938/1939 he actively supported the policies of prime minister Béla Imrédy, and assumed a role in the leadership of Imrédy's newly established party called Hungarian Life Movement. During the administration of Imrédy's successor, Pál Teleki, he was one of the main supporters of pro-German foreign policy within the government.

Although Hóman always distanced himself from the Hungarian National Socialist movement, his views and political activities leave little doubt that he supported the right extremist wing of the governing party. Moreover, he frequently used his professional authority to justify his political stance. In 1942 he resigned the ministry and never assumed a governmental post any more, but retained his seat in the parliament until the end of World War II. His political views, the main elements of which had been formed in the late 1930s, remained basically unaltered thereafter. After the German occupation of Hungary in March 1944 he was ready to support all governments which stuck to the German alliance and wanted to continue the war against the Soviet Union. Consequently, late in 1944 he even aligned himself with the Hungarian fascist government, and later followed it to German territory. After the war he was put to popular trial on account of his extremist views and political actions during the war, and was sentenced to life imprisonment.

